

УДК 130.2

ІДЕОЛОГІЯ І СИМВОЛІЧНІ ОБРАЗИ ВЛАДИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ І СУБ'ЕКТИВАЦІЇ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

IDEOLOGY AND SYMBOLIC IMAGERY OF POWER AS REPRESENTATION AND SUBJECTION IN THE MODERN INFORMATION SOCIETY

Даніліян В. О.

кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри філософії і соціології,
Український державний університет
залізничного транспорту
(Харків, Україна), e-mail:
danilyanvadim@ukr.net, danilyan@kart.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-1951-7830

Danilyan V. O.,

Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor, Department of Philosophy and
Sociology, Ukrainian State University of Railway
Transport (Kharkiv, Ukraine), e-mail:
danilyanvadim@ukr.net, danilyan@kart.edu.ua,
ORCID: 0000-0002-1951-7830

Проаналізовані символічні образи влади, їх філософське та психоаналітичне трактування, а також їх вплив на формування ідеології в інформаційному суспільстві. Доводиться, що інформаційне суспільство ускладнює дію символічних механізмів, де уявне встановлює зв'язок із трансцендентним цілим. Показано як суб'єктивізація через уявне до репрезентації символічного дозволяє досягти реального ідеологічного впливу на соціально-культурні процеси.

Ключові слова: філософія, соціальна філософія, інформаційне суспільство, суб'єкт, суб'єктивізація, символ, ідеологія.

The symbolic images of power, their philosophical and psychoanalytic interpretation, and their influence on the formation of ideology in the information society are analyzed, and it is proved that the information society complicates the action of the symbolic mechanisms where the imaginary establishes a connection. Showed as subjectivation through the imaginary to the representation of the symbolic allows one to achieve a real ideological influence on socio-cultural processes.

Keywords: philosophy, social philosophy, information society, subject, subjectivation, symbol, ideology.

Постановка проблеми. Про інформаційне суспільство як «суспільство ризику» говорить у своїх працях У. Бек [3], М. Кастельс констатує принципово новий етап обробки інформації, що настає з часів панування Кремнієвої долини США у нових технологіях та соціальному мейнстрімі. Цей етап він називає «інформаційним», на цьому етапі інформація визначає не тільки нові технології, але й нові політичні та соціокультурні стратегії, стаючи головним чинником соціальної мобільності. У працях З. Баумана [2] відзначається фрагментованість та індивідуалізованість інформаційного суспільства, Е. Гідденс та Ж. Бодріяр [4] відзначають ерозію старих соціальних інститутів в інформаційному суспільстві і постання нових символічних образів влади, що розраховані на високий ступінь суб'єктивізації та візуалізації. Символічні образи влади та механізми її конструювання досліджувались З. Фрейдом [12], Т. Адорно, Ж. Лаканом [8-

10], Л. Альтюссером [1], Ж. Бодріяр [4], А. Бадью, С. Жижеком [6].

Мета роботи – розглянути символічні образи влади у сучасному інформаційному суспільстві, роль ідеології та суб'єкта у функціонуванні символічних образів влади.

Виклад основного матеріалу та наукових результатів дослідження.

Одним з перших до символічних образів влади як феноменів суб'єктивізації та ідеологічного впливу звернувся З. Фрейд [12] та фрейдизм. Ж. Лакан розглянув теорію З. Фрейда з точки зору семіотики та структуралізму, провівши аналогії між несвідомим як головним об'єктом впливу ідеології та мовою. Ступінь новаторського розгляду суб'єктивізації у Ж. Лакана [8-10] була настільки значною, що досить доречно М. Борх-Якобсен зазначає «Фрейд Лакана немає нічого спільного з Фрейдом реальним і більше того суперечить його засадничим принципам» [5, с. 94]. Дослідники часто вказують на відмінність поглядів З. Фрейда та Ж. Лакана, в тому числі щодо категорії відчуження, що розуміється З. Фрейдом більш соціально, а Ж. Лаканом як створення відчуженого уявного другого «я». Таке розходження намічується тому, що на концепції суб'єктивізації та теорії влади Ж. Лакана у багатьох аспектах вплинули праці Г. Гегеля, Ж. П. Сартра, М. Хайдеггера [8-10].

Основою концепції Ж. Лакана є відома тріада Реальне – Уявне – Символічне. Для формування цієї концепції виключне значення мала стаття «Стадія дзеркала та її роль у формуванні функції «я»». В цій статті була переосмислена теорія А. Валлона як теорія уявної організації суб'єкта. Вихідні положення А. Валлона співзвучні з розумінням Г. Гегелем свідомості як певної динамічної категорії. Дзеркало стало прикладом переходу від бачення до уявного, а потім вже символічного.

Для валлонівського поняття «Уявного» Ж. Лаканом пропонується розуміння самототожності, що вже включає іншого, а не тільки себе. Певні посилки такого розуміння Уявного вже наявні і в роботі З. Фрейда «Я і воно», де З. Фрейд пропонує виникнення «я» пов'язати з принципом задоволення – ««я» – це грань, на котрій засновується суб'єкт, поверхня між зовнішнім і внутрішнім» [12], таким чином я створюється через образ себе, котрий передається зовні.

За думкою Ж. Лакана, первісна ідентифікація пов'язана з пізнанням себе, коли відбувається ототожнення людини з самою собою, своїм тілом, що формується як єдине ціле і відображується у дзеркалі як імаго (уявне, від ідеї, ейдос грецької філософії): «зовнішня стадія дзеркала виявляється в оволодінні дитиною у віці 6-18 місяців здатністю пізнавати своє відображення у дзеркалі» [9, с. 510]. Після усвідомлення цілісності тілесності, дитина навчається користуватись тілом, спираючись на відображення у дзеркалі, тоді й формується символічна матриця, «в котру я прямує як в деяку первісну форму, перед тим як ідентифікувати себе з іншими і перш ніж мова відновить в універсально-

му його функцію суб'єкта» [9, с. 511], що формує ідеал та уявне.

Уявне співвідносно з нестачею Реального через залежність дитини від матері, людина виникає на місці розриву з Реальним. Основним наслідком «стадії дзеркала» стає те, що дитина визнає образ в дзеркалі як власний, спочатку він відчужений, а потім сприймається як власний – це визнання і похибка, під похиткою розуміється зворотна реакція дитини на розрив єдності дитини і матері. Щоб повернути собі образ матері, дитина замінює його власним образом і зберігає його до кінця життя, цей об'єкт трансформований, але здатний надати йому витіснене задоволення.

Але винайдений образ все одно не зможе подолати первісну втрату єдності матері та дитини, що змушує його звертатись до пошуку себе як нового суб'єкта, створюючи різні віртуальні способи суб'єктивації. Тим самим на основі концепції Ж. Лакана стверджується, що на стадії дзеркала людина відкриває для себе Уявне, але це лише частина Уявного – «дзеркальне відображення – це лише частина уявного образу або «імаго»» [9, с. 513], тим самим цей образ поєднує реальне, ідеальне і уявне (ілюзорне). Після завершення цього процесу індивід, на слухну думку Ж. Лакана, формується Его як ілюзорний ідеал, дзеркало є аналогією іншого, таким ілюзорним ідеалом стає родич чи друг, коли імаго втілюється в інших людях, представниках інших культур або символах влади. При зустрічі дитини з дорослим як іншим відбувається формування тріади Реальне – Уявне – Символічне та я-ідеалу, тобто входження суб'єкта в символічний порядок культури. Індивід розуміє себе як Іншого, відбувається ототожнення (діалектичне) Іншого з індивідом, коли «один довіряє себе іншому, щоб стати ідентичним самому собі» [8, с. 317].

Тим самим досягається примарна єдність людини поза нею самою, як висловлюється Ж. Лакан: «імаго, чий потаємні обличчя вимальовуються для нас, їх привільованих таємних глядачів, як у нашому повсякденному досвіді, так і в присмерку символічної дійсності, то коли ми розраховуємо на дзеркальне розташування, що приймає імаго власного тіла, з його індивідуальними особливостями, фізичними недоліками, і навіть проєкціями на об'єкти в наших снах і галюцинаціях...» [9, с. 511]. Тим самим Ж. Лакан змальовує процес суб'єктивації, коли людина стає частиною оточуючого світу та соціалізується, образ влади дозволяє досягнути перехід від Уявного до Символічного.

Символічний світ соціуму та механізми його влади докладно розробляють не тільки постфрейдисти, але й постмарксисти. Для з'ясування механізмів влади як дієвої репрезентації символічного та ідеології часто використовують теорію Л. Альтюссера [1], що застосовує механізми несвідомого для пояснення влади та її панівних інститутів, які в інформаційному суспільстві придбають все більш загальний і абстрактний характер. Зокрема ним переосмислюється концепція «теоретичного антигуманізму» з точки зору структуралізму та постструктуралізму [7, с. 42-43]. Висновок цієї те-

орії засновується на тому, що людина є результатом суб'єктивації різноманітних суспільних сил та процесів, похідною від загальнокультурного цілого, для становлення якої надзвичайно важливе значення мають функціонуючі порядки символічного.

Несвідоме діє на індивіда через субкультури, культуру та ідеологію. Переосмислення ролі ідеології для символічного конструювання суб'єкта Л. Альтюссер здійснює у праці «Ідеологія та ідеологічні апарати держави». Ідеологія розглядається як принцип структурування соціального Уявного, через ідеологію відбувається формування як соціальної дії, так і соціального мислення. Ідеологія розглядається як механізм дії символічного, це тексти, образи, репрезентації, сценарії поведінки [1]. Зокрема для пояснення символічних дій ідеології на індивіда, його суб'єктивації вводиться поняття «інтерпеляції» – процес впливу ідеології на конкретного суб'єкта, коли образи ідеології привласнюються суб'єктом, відбувається ототожнення владного образу та суб'єкта.

Воля суб'єкта при цьому ототожнюється з волею ідеологічного Суб'єкта, тим самим йому надається можливість існувати в межах певного владного символічного універсуму, так досягається суб'єктивація, де «суб'єкт – це істота позбавлена свободи, вона має свободу лише для того, щоб визнати своє підкорення», тим самим «ідеологія інтерпелірує (запрошує) індивідів як суб'єктів» [1].

Таким чином індивід через суб'єктивацію позиціонує себе в існуючому дискурсі влади, де «влада занурена у глибину суб'єкта, оскільки саме її механізми формують його як істоту, здатну до рефлексії і саморефлексії, здатну сказати «я»» [11, с. 52]. Ідеологія є головним механізмом суб'єктивації, одночасно вона скрита для індивіда, діє через несвідоме та мову, включаючи до себе і основні репрезентації. Соціальне конструювання реальності відбувається переважно несвідомим образом, через владні і виробничі відносини.

Ідеологія є несвідомою логікою репрезентації, втілюється у символічних практиках у певних інституціональних контекстах, для позначення яких філософ використовує термін «ідеологічні апарати держави», вони задають основні структури соціального порядку, це зокрема релігія, освіта, родина, політика, культура, комунікація [1]. Для пояснення суті ідеології Л. Альтюссер зазначає – «ідеологія – це «уявлення» про уявні відношення індивідів з реальними умовами їх існування» [1]. Страти, що знаходяться при владі, змінюються, але ідеологія продовжує займати панівне становище, ідеологія діє через ідеологічні апарати держави і завжди є ідеологією панівної страти: «ідеологія, з якою функціонують ідеологічні апарати держави, одна для усіх і є ідеологією «панівного класу»» [1].

Більш докладно механізми влади як зовнішньої та внутрішньої репрезентації пояснюються у працях С. Жижека [6], що звертає увагу на механізми інтеріоризації влади та панування, властиві для інформаційного суспільства: «тут треба уникнути пастки, утвореною протилежністю «зовнішнього» соціального закону (юридичної норми простої за-

конності) і вищого «внутрішнього» морального закону, коли зовнішній соціальний закон може атакувати нас як довільний та ірраціональний, а внутрішній закон сприймається нами цілком як «наш власний»: варто абсолютно відмовитись від думки, нібито зовнішні соціальні інститути зраджують справжній внутрішній досвід правдивої Трансцендентної Іншості» [6, с. 211-212].

Далі С. Жижек пояснює, а ми згодні з такою точкою зору, що найкраще механізми суб'єктивації втілюються у безособистісній та справедливій бюрократії, що є вершиною державної ідеології: «Що може бути більш «божественним», ніж травматичне зіткнення з бюрократією у всьому її блазнюванні ... у таких зіткненнях до нас доходить, що існує інший порядок за межею земної повсякденної реальності. Коли бюрократичне знання робить начиним це абсурдне розходження між Символічним і Реальним, воно дає нам можливість сприймати порядок, що є абсолютно гетерогенним» [6, с. 212]. Тут С. Жижек [6] продовжує теорію Ж. Лакана, а також його семінар «Етика психоаналізу» [10].

Ідеологія породжує суб'єкта лише для того, щоб контролювати його і включити в суб'єктивацію соціального конструювання, зупиняючи етику заради колективного несвідомого. Тим самим С. Жижек парадоксально стверджує: «Нема досвіду переживання божественного без призупинення Етики» [6, с. 212].

С. Жижек звертається до концепцій та постатей Г. Гегеля, К. Маркса, Ж. Лакана, і навіть апостола Павла, з метою філософської терапії та можливості повернення етики до ідеології – «як нам взагалі треба переходити від гіперболізованого суперого Закону до любові у власному значенні, чи не є любов просто засобом, що проявляє цей Закон, чи не є гіперболізоване суперого прихованою «істиною» любові, чи не є, таким чином, безконечний «іраціональний» Закон третій терміном, посередником, що зникає, між Законом і любов'ю, або ж любов існує за межами нескінченно-непрестойного Закону?» [6, с. 189].

Таке повернення можливе через любов, що не виключає механізми суб'єктивації, але зберігає її особистість перед викликами інформаційного суспільства і держави.

Тоді «надмірність суперого – це ніщо інше, як Любов, що знов вписала себе у Закон і віддзеркала себе у ньому» [6, с. 194].

Безпосередньо С. Жижек звертається до поста-ті Апостола Павла, як безумовної фігури чистого універсального активізму і любові, тут, вибудовуючи свою інтерпретацію, він фактично запитує про Ім'я і через нього: «що коли винайти нову універсальність можна лише за рахунок подолання попереднього поділу за допомогою нового, більш радикального поділу, який включає неподільний залишок у соціальне тіло» [6, с. 191-192].

Тим самим радикальна універсальність, тут С. Жижек згодний з Ж. Ранс'єром і Е. Лаклао, охоплює усе часткове саме тому, що воно «пов'язане із Залишком», логіка якого є логікою тих «виняткових», у кого «немає загальносвітового порядку, хто безпосередньо уособлює справжню універ-

сальність, хто представляє Ціле на відміну від усіх інших, що відповідають за свої приватні інтереси», саме у цьому сенсі універсальність не є німою, але універсальністю, що змагається і бореться [6, с. 193-194].

Власне у цьому випадку для С. Жижека «важливо бачити справжній зв'язок між безумовністю провини суперого та милосердям любові – двома образами надмірності: надмірністю провини безвідносно до того, що я насправді накоїв, та надмірністю милосердя» [с. 6, с. 194].

Висновки. Нами проаналізовані символічні образи влади у сучасному інформаційному суспільстві, доводиться, що символічні образи влади тісно пов'язані з суб'єктивацією.

Одним з основних факторів суб'єктивації є ідеологія. Роль ідеології у сучасному суспільстві проаналізована через концепції та теорії психоаналізу, Л. Альтюссера, С. Жижека.

В концепції Ж. Лакана пошук себе як нового суб'єкта відбувається тоді, коли виникає Уявне, що не здатне задовільнити нестачу Реального, батьківської турботи. Відбувається створення образу «я», що є ілюзорним, ідеальним, при подальшій зустрічі суб'єкта з культурою відбувається створення образу-імаго, в якому наявне діалектичне ототожнення Іншого з індивідом, це крок від суб'єкта до суб'єктивації, де образ влади здійснює перехід від Уявного до Символічного.

Подальше дослідження суб'єктивації як соціокультурного механізму функціонування Символічного здійснюється у дослідженнях Л. Альтюссера. Засновуючись на концепції Л. Альтюссера, можна стверджувати, що людина є результатом суб'єктивації різноманітних суспільних сил та процесів, похідною від цілого всієї культури, культурних структур Символічного. Ідеологія через механізми інтерпеляції залучає індивідів як суб'єктів, а індивід в свою чергу через суб'єктивацію позиціонує себе в існуючому дискурсі влади.

Як саме влада занурюється у суб'єкта, охоплюючи зовнішню і внутрішню сторони культури, ідеологію і психологію, докладно пояснюється С. Жижеком. С. Жижек звертає увагу на механізми інтеріоризації влади та панування, властиві для інформаційного суспільства, стверджуючи, що ідеологія не виключає механізми «гуманної» суб'єктивації, що зберігає особистість, пропонуючи поєднувати законність, мораль, з милосердям.

Таким чином символічні образи влади проявляють себе у різних царинах соціального життя, інформаційне суспільство ускладнює дію символічних механізмів, де уявне встановлює зв'язок із трансцендентним цілим, а суб'єктивація через уявне до символічного дозволяє досягти через символи реальної взаємодії із зовнішнім світом, а також тих змін культури, які дозволять уникнути ризиків.

Список використаних джерел

1. Альтюссер Л. 2011. Идеология и идеологические аппараты государства (заметки для исследования). *НЗ, 3(77)* Доступно: <<http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/al3.htm>> [дата звернення 09 Вересень 2019].

2. Бауман З. 2008, *Текущая современность*. Питер, Санкт-Петербург, 240 с.
3. Бек У. 2000, *Общество риска: на пути к другому Модерну*, Прогресс-Традиция, Москва, 383 с.
4. Бодрийяр Ж. 2006, *Общество потребления. Его мифы и структуры*, Республика, Культурная революция, Москва, 269 с.
5. Борх-Якобсен М. 2010. Лакан-чревовещатель. *Логос*, 3, с. 94-97.
6. Жижек С. 2009, *Кукла и карлик: христианство между ересью и бунтом*, Европа, Москва, 336 с.
7. Ильин И. П. 1998, *Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа*, Интрада, Москва, 384 с.
8. Лакан Ж. 1999, *Семинары*. Кн.2. «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа. Москва, Логос, 520 с.
9. Лакан Ж. 1999а. Стадия зеркала и ее роль в формировании функции Я в том виде, в каком она предстает нам в психоаналитическом опыте. Лакан, Ж. 1999, *Семинары*. Кн.2. «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа. Москва, Логос, 520 с.
10. Лакан Ж.. 2006, *Семинары*. Кн. 7 (1959-60). Этика психоанализа. Москва, Гнозис, Логос, 416 с.
11. Палагута В. И. 2009. Проблема самоудостоверения субъекта в дискурсе / В.И. Палагута. *Грани*, 5(67), с.50-55.
12. Фрейд З., *Я и Оно* Доступно: <http://royallib.ru/read/freud_zigmund/ya_i_ono.html#10240> [дата звернення 10 жовтня 2019].

Reference

1. Altiusser L. 2011, Ideologija i ideologicheskie aparaty gosudarstva (zametki dlja issledovanija) [Ideology and ideological apparatus of the state (notes for research)]. *NZ.*, №3(77) [online] Dostupno: <<http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/a13.html>>
2. Bauman Z. 2008, *Tekuchaia sovremennost* [Current Modernity], Piter, Sankt-Peterburg, 240 s.
3. Bek U. 2000, *Obshchestvo riska: na puti k drugomu Modernu* [Society of risk: on the way to another Modern], Progress-Traditsiia, Moskva, 383 s.
4. Bodriiar Zh. 2006, *Obshchestvo potrebleniia. Ego mify i struktury* [Consumption society. His Myths and Structures], Respublika, Kulturnaia revoliutiia, Moskva, 269 s.
5. Borkh-Iakobsen M. 2010. Lakan-chrevoveshchatel [Lacan-wormer]. *Logos*, №3, S. 94-97.
6. Zhizhek S. 2009. Kukla i karlik: khristianstvo mezhdu eresiu i buntom [The Doll and the Dwarf: Christianity between Heresy and Rebellion], Evropa, Moskva, 336 s.
7. Ilin I. P. 1998. Postmodernizm ot istokov do kontca stoletii: evoliutiia nauchnogo mifa [Postmodernism from the Origins to the End of the Century: The Evolution of the Scientific Myth], Intrada, Moskva, 384 s.
9. Лакан Ж. 1999а. Стадия зеркала и ее роль в формировании функции Я в том виде, в каком она предстает нам в психоаналитическом опыте. Лакан, Ж. 1999, *Семинары*. Кн.2. «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа. Москва, Логос, 520 с.
8. Lakan Zh., 1999, Seminary [Seminars]. Кн.2. «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа. Москва, Logos, 520 s.
9. Lakan Zh. 1999а. Stadiia zerkala i ee rol v formirovaniu funktsii Ia v tom vide, v kakom ona predstaet nam v psikhoanaliticheskom opyte [The stage of the mirror and its role in the formation of the function of I in the form in which it appears to us in psychoanalytic experience]. Lakan, Zh., 1999, Seminary [Seminars]. Кн.2. «Я» в теории Фрейда и в технике психоанализа. Москва, Logos, 520 s.
10. Lakan Zh., 2006, Seminary [Seminars]. Кн.7. (1959-60) Etika psikhoanaliza [Ethics of psychoanalysis]. Moskva: Gnozis; Logos, 416 s.
11. Palaguta, V.I. 2009. Problema samoudostovereniia subekta v diskurse [The Problem of Self-Identification of the Subject in Discourse]. *Grani* [Edges], № 5(67), S.50-55.
12. Freid Z. *Ia i Ono* [I and It]. [online] Dostupno: <http://royallib.ru/read/freud_zigmund/ya_i_ono.html#10240>